

Д. В. Гавловський

аспірант

e-mail: dmytro272@gmail.com, ORCID: 0009-0006-0368-6011

Запорізький національний університет

вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна, 69002

ШЛЯХИ ПРОТИДІЇ НАРАТИВАМ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Мета дослідження – виокремити специфіку шляхів протидії наративам російської пропаганди в умовах повномасштабної війни в Україні та найбільш значущі серед них, способи оптимізації їх розробки та імплементації в сучасному українському медіапросторі.

Методологія дослідження заснована на міждисциплінарному підході, з поєднанням теоретичних засад журналістики, комунікативістики, соціології, політології та інших соціально-поведінкових наук. Емпіричною базою є дані міжнародних, всеукраїнських та регіональних досліджень, включно із соціологічними опитуваннями та контент-аналізом офіційних документів.

Результати. Висвітлено передумови сучасного стану протидії наративам російської пропаганди в умовах війни. Виокремлено основні задіяні в процесі інформаційної війни групи: державні інституції, споживачі контенту та контент-мейкери. Для кожної з них подано найбільш дієві рекомендації з урахуванням спільних та відмінних напрямів і принципів дії останніх. Спираючись на основні соціально-демографічні показники та стандарти журналістики, з'ясовано найбільш значущі напрями підвищення ефективності запровадження та дотримання вищезгаданих шляхів у медіапросторі сучасної України. Запропоновано способи оптимізації протидії наративам російської пропаганди на різних рівнях соціально-комунікаційних інтеракцій.

Наукова новизна. Рекомендовано здійснювати протидію наративам російської пропаганди з урахуванням специфіки соціально-комунікаційних інтеракцій на різних рівнях організаційної структури.

Практичне значення. Напрацювання цього дослідження можуть бути використані в подальшій розробці та імплементації шляхів протидії наративам російської пропаганди, а також формуванні стратегічних наративів контрпропаганди. Окрім того, можливе їх застосування в навчально-методичному процесі та просвітницькій діяльності.

Ключові слова: наративи, пропаганда, інформаційна війна, медіапростір, соціально-комунікаційні інтеракції, медіа.

I. Вступ

Багатомірна контекстуальність формування та імплементації шляхів протидії наративам російської пропаганди може бути подана як інтегральний комплекс соціально-інформаційних інтеракцій, що поєднує різноманітних соціальних акторів з метою перемоги в повномасштабній війні. Передумови його сучасного стану великою мірою окреслені базисом, створеним інформаційною політикою країни-агресора та України минулих років, які ми умовно можемо згрупувати в періоди: 1991–2004 рр.; 2004–2014 рр.; 2014–2022 рр.; сучасний – з 2022 р. й понині [3; 13].

Протидія наративам російської пропаганди була вельми ускладнена через те, що примітною рисою інформаційної політики України перших трьох періодів є майже повна відсутність заходів контрпропаганди. Так, український медійний простір реагував на нав'язані росією інформаційно-психологічні операції (ІПСО), не діючи ефективно на випередження. Саме це зумовило велику успішність операції з анексії Автономної Республіки Крим. До прикладу, найбільш впливовими подіями, що демонструють особливості інформаційної політики України вищезгаданих періодів, є: у 2009 р. – прийняття Доктрини інформаційної безпеки, в якій майже ігнорувався феномен інформаційної війни; у 2012 р. – заснування Департаменту контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки в межах Служби безпеки; у 2014 р. – створення Міністерства інформаційної політики з метою охорони інформаційного суверенітету й припинення мовлення 25 російських каналів, розробка Концепції інформаційної безпеки України та перших інформаційно-патріотичних загальнодержавних кампаній («Крим – це Україна» та ін.); у 2015 р. – створення системи обмежень щодо російськомовного інформаційного продукту та переліку продуктів російської пропаганди й зобов'язання ЗМІ оприлюднити дані щодо їх власників та джерел фінансування; у 2017 р. – блокування російських соціальних мереж («В Контакте», «Однокласники»); у 2018 р. – визнання росії «державою-агресором» (у Законі України «Про особливості державної

політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях») та створення Ситуаційного центру забезпечення кібербезпеки; у 2021 р. – закриття низки проросійських каналів («ZIK», «NewsOne», «112», «НАШ» та ін.), визначення Міністерством культури та інформаційної політики України як ключових пріоритетів для роботи підвищення рівня медіаграмотності та якості протидії дезінформації, створення Міжнародного центру протидії дезінформації в межах Ради національної безпеки і оборони України та Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки в межах Українського національного інформаційного агентства «Укрінформ» [4; 6].

Недостатня ефективність запроваджених у другому та третьому періодах розвитку інформаційної політики України році заходів щодо протидії наративам російської пропаганди дістала згубних наслідків у багатьох сферах діяльності. Серед найбільш вагомих можливо згадати такі: за 2010–2022 рр. чисельність у медіапросторі України проросійських контент-мейкерів, у тому числі традиційних ЗМІ, постійно зростала. За даними звітів «Ситуація з операціями впливу» соціальної мережі «Meta» (до 2021 р. – Facebook, заснована у США), Україна в період із 2017 до 2020 р. постійно перебувала серед п'яти країн світу з найбільшою чисельністю мереж, в яких здійснювались ІПСО зовнішнього та внутрішнього походження (в обох випадках – ініційованих росією). Іншим прикладом є те, що у 2020 р. соціомедійна мережа TikTok (заснована у КНР) заблокувала хештег «#АТО», тоді як хештег «#новороссия» був видалений лише у 2021 р. [2; 10].

Протидія наративам російської пропаганди суттєво посилилась лише з 2022 р. У межах контрпропаганди розпочалась трансляція українських наративів на широку, передусім – міжнародну аудиторію. Першим українським документальним фільмом, який відзначений нагородою «Оскар», став «20 днів у Маріуполі». Державне підприємство «Укрпошта» вперше отримало численні нагороди (зокрема «World Post and Parcel Award» за дизайн марок на підтримку ЗСУ). Саме в цей період було ліквідовано численні так звані «бото-ферми»; опубліковано перелік проросійських каналів у месенджері Telegram; створено «українську кіберармію», підписано закон «Про медіа» з розширенням повноважень «Національної ради з питань телебачення та радіомовлення» й залученням до вжитку поняття «онлайн-медіа»; опубліковано та ухвалено Верховною Радою документ «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології расизму, засудження заasad і практик расизму як тоталітарних і людиноненависницьких» [5; 7]. Украй важливим заходом для протидії наративам російської пропаганди було заснування ініціативи «Інформаційного Рамштайну» з метою формування спільного фронту в інформаційній війні шляхом об'єднаних дій у медіасередовищах. До прикладу, саме таким чином вдалось порушити судові провадження та застосувати обумовлені ними санкції щодо одного з найбільших російських медіахолдингів «Russia Today» та інформаційної агенції «Sputnik» у країнах Європи. Відповідно, можна стверджувати, що інформаційна політика України дістала стрімкого розвитку та довела свою спроможність до рівноправної співпраці з медіасередовищами інших країн світу [7; 14].

II. Постановка завдання та методи дослідження

Мета дослідження – виокремити специфіку шляхів протидії наративам російської пропаганди в умовах повномасштабної війни в Україні та найбільш значущі серед них, способи оптимізації їх розробки та імплементації в сучасному українському медіапросторі.

Методологія дослідження заснована на міждисциплінарному підході, з поєднанням теоретичних засад журналістики, комунікативістики, соціології, політології та інших соціально-поведінкових наук. Емпіричною базою слугують дані міжнародних, всеукраїнських та регіональних досліджень, включно з соціологічними опитуваннями та контент-аналізом офіційних документів.

III. Результати

Заходи протидії наративам російської пропаганди набувають особливої значущості саме в медіасередовищі. Насамперед через те, що саме в ньому наративи пропаганди та контрпропаганди поширюються, відтворюються й дістають еволюційного розвитку. Відповідно до рівнів організації медіасередовища змінюються й рівні, для яких повинні бути адаптовані шляхи протидії наративам російської контрпропаганди, зокрема: глобальний, регіональний, міждержавний, державний, обласний, локальний. У співвіднесенні з ними можлива зміна пріоритетів у наративах, але їх дискурс залишається незмінним. Дослідження свідчать, що так можна досягти високої ефективності імплементації та еволюційного розвитку стратегічних наративів контрпропаганди [2; 14].

Сучасне українське медіасередовище є комплексним динамічним явищем, яке здатне до самовідтворення та сформоване з інформаційно-комунікативних медіапросторів різноманітних соціальних акторів і задіяних ними засобів і способів передачі інформації. Медіасередовище одночасно сприяє виникненню та задоволенню запитів споживачів медіаконтенту, тим самим визначаючи особливості діяльності контент-мейкерів і основні напрями й можливості втручання держави, насамперед, на рівні соціальних інститутів. Специфікою сучасного медіасередовища в Україні є те, що воно формується в умовах повномасштабної війни, яка суттєво вирізняється з-поміж воєн минулого. Її основні відмінності великою мірою зумовлені тими ж чинниками, що формують ознаки вищезгаданого медіасередовища розвинених країн світу. Серед основних з них можна назвати: глобалізацію (геополітика значно підпорядкована концепції «чорних лебедів» Н. Талеба й

потоки інформації скеровують політичні гегемони США, ЄС, КНР, ОАЕ, Росія), інформатизацію (інформаційне суспільство постмодерну з оперттям на повсюдне поширення міжнародної мережі Internet) та цифровізацію (технології аналітики з використанням «Big Data», збереження даних без матеріальних сховищ тощо), урбанізацію й використання біотехнологій, стабільні демографічні тренди (насамперед старіння та зменшення чисельності населення). Окрім того, повномасштабна війна, що триває з 2022 р. в Україні, має за підґрунтя гібридну війну, яка тривала щонайменше з 2014 р. Важливою складовою обох видів воєн є інформаційна війна. Сутнісними рисами сучасних воєн є асиметричність відповідей на тлі стабільної протидії. Таким чином, нагальною для протидії наративам російської пропаганди в медіасередовищі сучасної України є проблема т. зв. «дзеркальних відповідей» [7; 11].

З метою протидії наративам російської пропаганди застосування симетричних відповідей на дії країни-агресора в умовах інформаційної війни є недоцільним та неможливим, виходячи з низки причин. Насамперед через відсутність необхідного часу для формування відповідних інституцій (саме в росії завжди були зосереджені керівні відділи різноманітних установ з політтехнологіями та соціальними інженерами) і наративів (стратегічний наратив про «Великоросію» був сформований ще до М. Костомарова), а також брак співставного бюджету для фінансування. Відповідно, виникає проблема т. зв. «дзеркальних відповідей», коли реакція повинна перевершувати подразник та забезпечувати базис для наступної реакції. Водночас у сучасній Україні є та великою мірою активно використовується з 2015 р. можливість користуватися досвідом як країни-агресора, так і інших країн світу для формування адекватних відповідей у інформаційній війні. У першу чергу шляхом просування власних наративів та протидії наративам російської пропаганди.

Досвід ведення росією інформаційної війни проти України дозволяє стверджувати велику ефективність застосування з метою просування наративів т. зв. «бото-ферм», «троллей» та «ельфів» і «нетворкінгів» (спілок, утворених за певною соціальною ознакою – вчителі історії, самотні пенсіонери тощо). Окрім того, широкі перспективи їх залучення та підтримки зумовлені постійним зниженням унаслідок об'єктивних соціально-економічних чинників (низька вартість мережевого підключення, можливість залучення осіб літнього віку, зростання особистої вмотивованості працівників тощо) економічних витрат та можливостями різноманітних алгоритмів штучного інтелекту, що стрімко розвиваються й розповсюджуються. Водночас українськими щодо своєї ефективності є повсюдне застосування блокування інтернет-ресурсів та соціальних мереж, створення реєстру «екстремістських організацій» та переліків «закордонних агентів». Опосередковано це підтверджують і дані щодо ефективності інформаційної політики України за періоди до 2022 р. За відсутності великих масивів даних, які зібрані неупередженими організаціями, та можливості валідації соціальних опитувань в умовах авторитарного режиму, релевантним видається використання методу аналогій щодо дієвості інформаційної політики у протидії наративам сучасної пропаганди в інших країнах світу [2; 3].

Протидія наративам пропаганди в країнах з низьким рівнем демократії здебільшого зводиться до відносно швидкого реагування шляхом обмежувальних заходів (видалення контенту, блокування сайтів, кримінальної та матеріальної відповідальності для фізичних та юридичних осіб, тощо), практично оминаючи комплексну роботу на всіх рівнях організації соціуму шляхом розвитку законодавчої бази та просування стратегічних наративів. Саме таким чином організована інформаційна політика щодо протидії наративам у більшості країн Азії та Африки. Наприклад, позбавлення волі та штрафи у десятки тисяч доларів США затверджені законами: Єгипту (унітарна республіка Північно-Східної Африки); Казахстану (президентська республіка в центральній Азії) – позбавлення волі терміном до 7 років; Малайзії (конституційна монархія в Південно-Східній Азії) – позбавлення волі терміном до 6 років; Сінгапуру (парламентська республіка в Південно-Східній Азії) – позбавлення волі терміном до 10 років тощо. У довготривалій перспективі подібні методи призводять до тривалих соціально-економічних криз, серед прикладів яких можна згадати геополітичні трансформації Афганістану, Грузії, Іраку [4; 7].

Протидія наративам пропаганди в країнах із середнім та високим рівнем демократії, на відміну від країн вищезазначених регіонів світу, характеризується тяглістю, відсутністю швидкої реакції. Це пояснюється намаганням всіляко уникнути звинувачень у антидемократичних діях, насамперед політичних переслідуваннях та обмеженнях права на свободу слова. До прикладу, саме через це у 2022 р. заблокований для мовлення у Франції російський пропагандистський канал «РТ» продовжував трансляцію з цієї країни для країн Африки майже до 2025 р. Отже, інформаційна політика щодо протидії наративам пропаганди у демократичних країнах спирається на цивільно-правову відповідальність у поєднанні з комплексним едукативним підходом, спрямованим на підвищення медіаграмотності та формування громадянського суспільства. Останнє, у свою чергу, потребує просування стратегічних наративів, зокрема як методу консолідації суспільства та контрпропаганди. Серед успішних прикладів подібного застосування стратегічних наративів є: Боснія та Герцеговина (республіка на Балканах, кандидат до членства у ЄС), Ізраїль (парламентська республіка в Західній Азії), Колумбія (республіка у Південній Америці), Ірландія (парламентська республіка, член ЄС), Хорватія (республіка на Балканах, член ЄС) [7; 13].

Протидія наративам російської пропаганди в країнах, приналежних до ЄС та НАТО, координується з 2015 р. «Оперативною робочою групою зі стратегічних комунікацій» («East StratCom Task Force») та, у синергії з нею, з 2017 р. діє «Європейський центр передового досвіду для протидії гібридним загрозам» («European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats»). Від початку його діяльність була орієнтована на безпеку 12 країн: Великобританії, Естонії, Іспанії, Латвії, Литви, Німеччини, Норвегії, Польщі, США, Фінляндії, Швеції та Франції. Втім, починаючи з того ж 2017 р. у країнах – членах ЄС були створені осередки для посилення цих двох основних центрів. Зокрема: у Німеччині – розроблено Кодекс практик протидії дезінформації в мережі Інтернет (Code of Practice on Disinformation) для добровільного приєднання платформ та їх користувачів, які прирівняні до ЗМІ; у Польщі – засновано Центр аналізу пропаганди й дезінформації (Center for Propaganda and Disinformation Analysis); у Словаччині – відкрито Центр кризового реагування (Center for Crisis Response); у Франції – трансформовано з метою посилення Вищу аудіовізуальну раду (національний регулятор «Conseil Supérieur de l'Audiovisuel»); у Чехії – створено Центр боротьби з тероризмом і гібридними погрозами (Centre Against Terrorism and Hybrid Threats). Особливостями їх дій є розробка та впровадження систем доброчесності (насамперед із залученням громадських організацій та підвищенням рівня медіаграмотності), нагляду (моніторингу та аналізу) та санкцій (притягнення до відповідальності за виготовлення чи поширення). У своїй роботі вони першочергово керуються схваленими Єврокомісією у 20126 р. «Спільними принципами протидії гібридним загрозам – відповідь Європейського Союзу» («Joint Framework on countering hybrid threats a European Union response») та резолюцією «Стратегічні комунікації Європейського Союзу як протидія пропаганді третіх сторін» («EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties»). Більшість сусідніх до вищезазначених країн переймає напрацювання цих осередків тією чи іншою мірою, великою мірою залежно від політичної близькості до росії. Наприклад, Італія та Чорногорія майже повністю спираються на розробки вищезгаданих Центрів. Так, у всіх цих країнах у межах дев'ятого пакету санкцій у 2022 р. були відкликани ліцензії на мовлення в найбільших пропагандистських медіа («РТР/РТР Планета», «Россия 24», «TV Centre International», «НТВ/НТВ Мир», «Россия 1», «РЕН ТВ», «Первый канал», «Oriental Review», «Царьград», «New Eastern Outlook», «Кате-хон») країни-агресора [11; 15].

Оптимізація протидії наративам російської пропаганди, насамперед, забезпечується через легальність прийняття рішень та постійний обмін інформацією в межах певних об'єднань. Саме тому більшість українських об'єднань, діяльність яких спрямована на контрпропаганду, тією чи іншою мірою тісно співпрацюють з вищезгаданими організаціями країн, приналежних до ЄС та НАТО. Найбільш плідні результати такого співробітництва можна побачити в результатах роботи Інституту масової інформації (працює з 1995 р., заснований українськими журналістами); ГО «Інтерньюз Україна» (діє з 1996 р.); інтернет-видання «Історична правда» (діє з 2010 р.); платформи «Детектор медіа» (з 2004 до 2016 р. ГО «Телекритика», створеного за допомогою «Фонду розвитку українських ЗМІ» фінансованого США); інтернет-видання «Тексти» (започаткованого незалежними журналістами у 2010 р.); сервісу «StopFake» (заснований на базі Києво-Могилянської школи журналістики), платформи «VoxUkraine» (заснованої на базі Київської школи економіки), ГО «Український кризовий медіацентр» (заснованої коштом фондів кількох країн світу), міжнародної волонтерської спільноти «InformNapalm», ГО «Інформаційний опір» та афілійованої з нею ГО «Український центр дослідження проблем безпеки імені Дмитра Тимчука» (з 2008 до 2020 р. мала назву «Центр військово-політичних розслідувань»), проєкту «Ілкібез. Історичний фронт» – діють з 2014 р.; запущені у 2018 р. проєкти «По той бік новин» (заснований Інститутом розвитку регіональної преси) та «Без Брехні» (заснований ГО «Центр аналітики і розслідувань»); ГО «Асоціація українських тітокерів» (заснована у 2021 р.); проєкту «Реєстр фейків України» (заснований редакторами ЗМІ та членами Національної спілки журналістів України у 2019 р.); фактчекінгового каналу «Брехунець» (діє з 2022 р. на базі мережі медіа «Район.in.ua»), проєкту «Нота Єнота» (діє з 2024 р. на базі ГО «Лакмус») та багато ін. [4; 10].

Основні принципи українських шляхів протидії наративам російської пропаганди були розроблені в межах співпраці вищезгаданих державних та громадських установ із залученням провідних розробок міжнародних організацій ще на другому періоді розвитку інформаційної політики України. З тих пір вони перебувають у невпинному розвитку, що характеризується нерівномірною динамікою та стабільними трендами щодо все більшого впровадження на всіх рівнях соціально-інформаційних комунікацій й інклюзивності. Їх кінцевою метою є формування медіаграмотності, громадянського суспільства та інформаційного патріотизму (концепту, введеного в широкий науковий ужиток Н. І. Череповською) [11; 12]. Так, з 2011 р. на обласному рівні були запроваджені навчально-педагогічні заходи з упровадження медіаосвіти, спрямованої на оволодіння компетенціями та компетентностями з медіаграмотності. З 2012 р. розпочав діяти портал «Медіаосвіта та медіаграмотність» на сайті Академії української преси. У 2015 р. відкрито «Школу цифрової безпеки» для широкого кола охочих (насамперед – громадських активістів, журналістів та правозахисників). За підтримки Ради міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX, що діє завдяки співпраці урядових організацій Великобританії, США та України) розпочато онлайн-курс для

підвищення рівня медіаграмотності «VeryVerified». Ця ж організація сприяла всеукраїнській шкільній програмі «Вибирай та розрізняй: інфомедійна грамотність». З 2019 р. заклади вищої освіти мають змогу доєднатися в межах програми «Еразмус+» до міжнародного проекту ЄС «Академічна протидія гібридним загрозам». З 2021 р. у співпраці з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) розроблено «Національний урок з медіаграмотності» для проведення з 7 по 11 класи. Також в освітніх закладах України з метою формування медіаграмотності викладають чи інтегрують у навчальний процес такі курси: «Громадянська освіта», «Культура добросусідства», «Медіакультура», «Медіа-освіта», «Основи медіаграмотності», «Сходінки до медіаграмоти» тощо. Отже, медіаграмотність спрямована на розвиток критичного мислення та навичок уникнення впливу маніпуляцій. Відповідно, її опанування зі шкільної освіти є важливою запорукою успішної контрпропаганди [3; 6].

Успішність шляхів здійснення української контрпропаганди безпосередньо залежить від актуальності та дотримання вимог і рекомендацій щодо протидії наративам російської пропаганди. Своєю чергою, вимоги та рекомендації розрізняються між собою не стільки сутнісно, скільки організаційно. Зокрема, порівняно з рекомендаціями, яким притаманний відносно загальний характер, вимоги більш чіткі та обов'язкові до виконання, що забезпечено на законодавчому рівні. Водночас усі вони переважно орієнтовані на скеровування своїх дій у медіасередовищі відповідно до основних принципів медіаграмотності. Останні передбачають постійний пошук відповідей під час кожного інформаційно-комунікативного акту на п'ять запитань з лінійної моделі соціальних комунікацій, розробленої наприкінці 1930-х рр. Г. Ласуеллом, а саме: «хто є контент-мейкером?», «що містить цей контент?», «якими шляхами розповсюджується цей контент?», «хто є адресатом цього контенту?» та «який ефект викликає цей контент?» [2; 14].

Шляхи протидії наративам російської пропаганди в умовах повномасштабної війни можливо насамперед систематизувати за: виконавцем (держава, контент-мейкери, споживачі контенту), основним принципом дії та напрямом останньої [2; 11].

Серед основних загальних шляхів протидії наративам російської пропаганди в умовах повномасштабної війни для державних інституцій можна виокремити такі: проактивність та системність протидії; інституціоналізація інформаційної безпеки; усебічна підтримка контент-мейкерів, які задіяні в контрпропаганді (насамперед журналістів та істориків); збільшення фінансування розробок у царині штучного інтелекту та заходів кібербезпеки; постійне збільшення присутності у т. зв. «нових» медіа; еволюційна трансформація законодавчого забезпечення; створення та реалізація політики пам'яті та інформаційного патріотизму; виокремлення та оприлюднення джерел фінансування більшості задіяних у споживанні медіаконтенту; роз'яснення та популяризація інформаційної політики; корегування інформаційно-комунікаційних підходів відповідно до настроїв у суспільстві; конкретизація викликів і загроз; узгодженість робіт на всіх рівнях організації; проведення ІПсО; запровадження та підтримка інтерактивної освіти.

Серед найбільш дієвих та спільних для державних інституцій України та контент-мейкерів шляхів протидії наративам російської пропаганди в умовах повномасштабної війни можна виокремити такі: стабільний та експансивний розвиток міжнародного співробітництва; суворе дотримання принципів свободи преси та власне незалежної журналістики; розробка та просування стратегічних наративів; створення та забезпечення доступності інклюзивних програм медіаграмотності; швидке виявлення та ізоляція дезінформації; постійне оновлення протоколів захисту даних; виявлення та швидке реагування на мову ворожнечі («hate speech») та так звані «токсичні» стереотипи (насамперед – за ознакою сексуальної орієнтації та ґендерної ідентичності); виявлення та протидія замовним матеріалам без належного маркування (т. зв. «джинси»); інтерактивність та цифровізація взаємодій на всіх рівнях соціальної комунікації; застосування методів «відкритого діалогу» та підходів «емпатичної комунікації»; налаштування контенту та каналів комунікацій на інклюзивність й таргетованість; створення й просування оптимістичної, але реалістичної візії майбутнього; здійснення постійного моніторингу медіа-середовища та його впливу на громадську думку; деконструкція та оприлюднення фактів ворожих ІПсО [3; 6].

Спільними шляхами протидії наративам російської пропаганди в умовах повномасштабної війни для контент-мейкерів та споживачів контенту є: верифікація джерел контенту; відповідальне поширення контенту; фактчекінг та критичне ставлення до інформації; захист даних; постійне підвищення кваліфікації з медіаграмотності та історії власної країни на будь-якому рівні; опанування нових технологій ідентифікації дезінформації; урізноманітнення джерел інформації; поліпшення самосвідомості, особливо щодо емоційного інтелекту; виявлення та ініціація блокування джерел поширення наративів російської пропаганди; моніторинг контрпропагандистських ресурсів, особливо антифейкових та фактчекінгових; аналіз політичного та медійного контексту щодо появи певного контенту.

Ефективність розробки, запровадження та дотримання шляхів протидії наративам російської пропаганди безпосередньо залежить від ступеня залучення громадськості та представників різноманітних соціальних спільнот до кожного з етапів. Окрім того, великого значення набувають традиції поведінки у медіасередовищі, особливості соціального капіталу, ступінь сформованості

громадянського суспільства та внутрішньої системи стійкості («resilience») у всіх дотичних на кожному з рівнів організації соціальної структури [15; 16].

Специфіка ефективності запровадження та дотримання шляхів протидії наративам російської пропаганди в умовах повномасштабної війни в Україні для державних інституцій великою мірою визначається врахуванням особливостей цільової аудиторії. Під час виокремлення останньої обов'язково необхідно враховувати рівень довіри, який умовно можна розділити на загальний – до всього суспільства та спеціальний – до певних інституцій (державних установ, ЗМІ, політичних партій). Саме через це аналіз цього показника надає змогу опосередковано визначити сприйнятливості тих чи інших соціально-демографічних груп населення до наративів у звичному медіасередовищі. Станом на 2023 р. загальний рівень довіри в населення України становив близько 37% і несуттєво відрізнявся в межах окремих груп. Йому були властиві такі тренди: несуттєві ґендерні відмінності (14% у чоловіків та 16% у жінок); поступове зменшення в оберненій залежності від статків – найбільш довірливі (18%) бідні, тоді як найменше довіряють багаті (14%); поступове зменшення в оберненій залежності від віку – найбільш довірливі (понад 22%) люди у віці від 50 років, тоді як найменше (8%) довіряють особи віком до 29 років. Примітно, що найвищий рівень довіри спостерігається на прифронтових (18%) та деокупованих (16%) територіях, тоді як найменший (11%) – у Києві. Також станом на 2023 р. найбільше (87%) довіряли найближчим членам родини, та з суттєвим зменшенням (46%) родичам. Водночас рівні довіри політичним партіям та державним установам (по 11% кожний), а також іншим установам (13%) займають медіанне положення, оскільки найменше довіряють незнайомцям та носіям інших політичних поглядів (по 3% відповідно) (за даними ТЗОВ «Рейтинг» [8]). Рівень довіри населення України до ЗМІ стабільно знижується з 2021 р. (не враховуючи т. зв. «спалаху» довіри до більшості інституцій у 2022 р.). Так, за період з 2021 до 2024 р. він скоротився з 32% до 27% та є меншим порівняно з таким щодо волонтерів (68% та 81% відповідно), Президента (27% та 45%), ЗСУ (72% та 92%) та СБУ (29% та 54%). У контексті дослідження шляхів протидії наративам російської пропаганди вкрай примітним є те, що всупереч вищезгаданим трендам загального рівня довіри найменше (33,3%) за роки повномасштабної війни довіряють саме українським ЗМІ у східних областях України, тоді як найбільше – в центральних (39,6%). Водночас з 2022 до 2024 р. зменшується частка осіб, які підтримують контроль держави в онлайн-медіа – з 60% до 44%. Найбільше станом на 2024 р. згодні на державний контроль щодо онлайн-медіа у південних областях України (50%), а найменше – у центральних та західних (по 42% відповідно) (за даними ТЗОВ «KMIC» [9]).

Можливість ефективного запровадження та дотримання шляхів протидії наративам російської пропаганди в умовах повномасштабної війни в Україні для контент-мейкерів значно залежить від їх сприйняття в суспільстві. Своєю чергою, останнє залежить не лише від вищезгаданого рівня довіри, але й насамперед від якості медіа, в якій провідну роль відіграє дотримання журналістських стандартів. Одним з їх важливих показників є так звана «прозорість», що відповідає базовим вимогам медіаграмотності (оприлюднення приналежності, джерел фінансування, редакційної колегії). Перспективним є постійне зростання чисельності повністю прозорих українських медіа – з 28% у 2019 р. до 68% у 2023 р. [1]. Іншими важливими показниками дотримання стандартів журналістики є достовірність, відокремлення фактів від коментарів та балансування думок і точок зору. Щодо них більшість регіональних медіа упродовж 2021–2023 рр. демонстрували високі рівні – від 87%, 84% та 82% відповідно. Однак, найгірший рівень дотримання вищезгаданих стандартів за цими показниками впродовж зазначеного періоду спостерігався в Дніпропетровській та Херсонській областях, і це складно пояснити суто близькістю до фронту, адже в Донецькій та Харківській областях ситуація протилежна (близько 99%). Водночас змінюється кількісна та якісна структура замовних матеріалів з неналежним маркуванням – зростає чисельність комерційної «джинси» (з 36% у 2020 р. до 67% у 2023 р.) та зменшується чисельність політичної (з 64% у 2020 р. до 33% у 2023 р.) (за даними ГО «Інститут масової інформації» [1]).

Особливість сприйняття та дотримання шляхів протидії наративам російської пропаганди в умовах повномасштабної війни в Україні для споживачів контенту безпосередньо визначається їх соціально-демографічним портретом. Винятки з останнього, звичайно ж, бувають, утім, вони лише підкреслюють загальні тенденції. Так, український споживач контенту з кожним роком війни все більш певний, що здатний верифікувати інформацію самостійно – частка певних у цьому зросла від 21% у 2019 р. до 38% у 2022 р. Найбільша впевненість притаманна зовнішньо переміщеним особам (78%), тоді як найменша – внутрішньо переміщеним особам (68%). Загалом найбільш певними в своїй медіаграмотності є (далі надається перелік найбільш істотних маркерів, які не потребують відповідності всім одночасно) чоловіки, з високим достатком, що мешкають у селах в західних областях України, здобули повну середню освіту та віком понад 60 років. На противагу найменш певними щодо оволодіння та застосування навичок медіаграмотності є жінки, у віці до 29 років, з вищою освітою, низьким достатком та з невеликих міст, що розташовані в центральних областях України (за даними ТЗОВ «KMIC» [9]).

Отже, дослідження свідчить про необхідність адаптації шляхів протидії наративам російської пропаганди у відповідності до особливостей споживачів контенту та контент-мейкерів. Таким

чином, актуальність дослідження шляхів протидії наративам російської пропаганди загострюється в умовах повномасштабної війни. Остання, своєю чергою, безпосередньо впливає на осередки соціальних комунікацій, що надає значущості способам оптимізації інформаційно-комунікативних інтеракцій, які орієнтовані на певні соціальні групи населення. У підсумку, це окреслює простір для подальших наукових розвідок.

IV. Висновки

Підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що сучасні шляхи протидії наративам російської пропаганди в умовах війни сформовані з урахуванням помилок в інформаційній політиці держави на кожному з періодів її розвитку до 2022 р. та урахуванні провідного досвіду розвинених демократичних країн світу. На наш погляд, вони пройшли апробацію як на регіональному рівні, шляхом введення в навчально-освітній процес, у тому числі в межах концепту безперервної освіти, так і під час міжнародних взаємодій з країнами-партнерами в протистоянні агресору. Розглянута в цьому дослідженні проблематика є актуальною, оскільки запорукою їх ефективності є принцип дії на засадах демократично-правового регулювання з постійною едукативною населення.

Перспективним напрямом досліджень проблем сучасної теорії та практики соціальних комунікацій є пошук способів оптимізації шляхів протидії наративам російської пропаганди в умовах повномасштабної війни. Насамперед розробка та впровадження стратегічних наративів, орієнтованих на ті соціально-демографічні групи, що є в найбільшому ризику під час ведення інформаційної війни як складової сучасних війн. Для цього запропоновано на першому етапі розробки здійснити пошук закономірностей і виокремлення кореляцій між певними соціально-демографічними групами, а також особливостями сприйняття ними наративів пропаганди та контрпропаганди.

Список використаної літератури

1. ГО «Інститут масової інформації» URL: <https://imi.org.ua/> (дата звернення 02.05.2025).
2. Європейський інформаційно-дослідницький центр. Міжнародний досвід протидії гібридним загрозам: законодавче регулювання та організації з питань стратегічних комунікацій. Інформаційна довідка, підготовлена на запит народного депутата України. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29377> (дата звернення 02.05.2025).
3. Маляренко В. І. Крайні практики зарубіжного досвіду боротьби з фейками та дезінформацією. *Інформація і право*. 2021. № 3 (38). С. 21–27.
4. Медведєв О. Застосування сучасних комунікаційних технологій, наративи і теми інформаційної війни на території країни-агресора. *Суспільно-політичні процеси*. 2023. № 21. С. 135–159.
5. Постанова Верховної Ради України про заяву Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології расизму, засудження засад і практик расизму як тоталітарних і людиноненависницьких». *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3078-20#Text> (дата звернення 03.04.2025).
6. Семенова О. Російська пропаганда у соціальних медіа: загрози та шляхи протидії. *Українознавство*. 2021. № 4 (21). С. 47–71.
7. Статівка Н. В. Роль інклюзивних комунікацій та стратегічного наративу в публічному управлінні в умовах воєнного стану і умовах надзвичайних ситуацій. *Державне будівництво*. 2024. № 2 (36). С. 287–306.
8. Дослідження як основа системних рішень. *Rating group*. URL: <https://ratinggroup.ua/> (дата звернення 08.05.2025).
9. Київський Міжнародний Інститут Соціології. URL: <https://kiis.com.ua/> (дата звернення 13.04.2025).
10. Тихомирова Є. ЄС: проекти з протидії сфабрикованим новинам. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2019. № 1 (5). С. 53–63.
11. Конах В. Щодо окремих напрямів вдосконалення державної інформаційної політики України: аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/schodo-okremikh-napryamiv-vdoskonalennya-derzhavnoi> (дата звернення 08.05.2025).
12. Череповська Н. І. Медіаосвітні практики розвитку інформаційного патріотизму молоді. *Проблеми політичної психології*. 2020. № 9 (23). С. 241–254.
13. Antoniadou A., O'Loughlin B., Miskimmon A. Great power politics and strategic narratives. *Working paper no. 7*. The Centre for Global Political Economy, University of Sussex, 2010.
14. De Graaf B., Dimitriu G. and Ringsmose J. Strategic narratives, public opinion and war: Winning domestic support for the afghan war. London: Routledge, 2015. P. 380.
15. European Parliament resolution of 23 November 2016 on EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0441+0+DOC+XML+V0//EN> (date of request: 08.04.2025).
16. Miskimmon A., O'Loughlin B. Russia's narratives of global order: Great power legacies in a polycentric world. *Politics and Governance*. 2017. Vol. 5 (3). P. 111–120.

References

1. NGO «Institute of Mass Information» [ГО «Інститут масової інформації»]. Retrieved from <https://imi.org.ua/> [in Ukrainian].

2. European Information and Research Center. Mizhnarodnyi dosvid protydyi hybridnym zahrozam: zakonodavche rehuliuвання та orhanizatsii z pytan strategichnykh komunikatsii [International experience of countering hybrid threats: Legislative regulation and organizations on strategic communications]. Retrieved from <http://euinfocenter.Rada.gov.ua/uploads/documents/29377> [in Ukrainian].
3. Maliarenko, V. (2021). Krashchi praktyky zarubizhnoho dosvidu borotby z feikamy ta dezinformatsiieiu [Best practices from foreign experience in combating fake news and disinformation]. *Informatsiia i pravo*, 3 (38), 21–27 [in Ukrainian].
4. Medviedev, O. (2023). Zastosuvannia suchasnykh komunikatsiinykh tekhnolohii, naratyvy i temy informatsiinoi viiny na terytorii krainy-ahresora [Application of modern communication technologies, narratives and themes of information war on the territory of the aggressor country]. *Suspilno-politychni protsesy*, 21, 135–159. doi: 10.59553/2518-7546-2023-21–2 [in Ukrainian].
5. Verkhovna Rada Ukrainy. (2023). Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vykorystannia politychnym rezhymom rosiiskoi federatsii ideolohii rashyzmu, zasudzhennia zasad i praktyk rashyzmu yak totalitarnykh i liudynonenavysnytskykh» [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the use of the ideology of racism by the political regime of the Russian Federation, condemnation of the principles and practices of racism as totalitarian and misanthropic»] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3078-20#Text> [in Ukrainian].
6. Semenova, O. (2021). Rosiiska propahanda u sotsialnykh media: zahrozy ta shliakhy protydii [Russian propaganda in social media: threats and countermeasures]. *Ukrainoznavstvo*, 4 (21), 47–71. doi: 10.30840/2413-7065.4(81).2021.246384 [in Ukrainian].
7. Stativka, N. (2024). Rol inkluzyvnykh komunikatsii ta strateichnoho naratyvu v publichnomu upravlinni v umovakh voiennoho stanu i umovakh nadzvychainykh sytuatsii [The role of inclusive communications and strategic narrative in public administration under martial law and emergency situations]. *Derzhavne budivnytstvo*, 2 (36), 287–306. doi: 10.26565/1992-2337-2024-2-20 [in Ukrainian].
8. Rating Group. Doslidzhennia yak osnova systemnykh rishen [Research as a basis for systemic decisions]. Retrieved from <https://ratinggroup.ua/> [in Ukrainian].
9. Kyivskyi Mizhnarodnyi Instytut Sotsiologii [Kyiv International Institute of Sociology]. Retrieved from <https://kiis.com.ua> [in Ukrainian].
10. Tykhomyrova, Ye. (2019). YeS: proekty z protydii sfabrykovanykh novynam [EU: projects to counter fake news. International Relations, Public Communications and Regional Studies]. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii*, 1 (5), 53–63 [in Ukrainian].
11. Konah, V. (2014). Shchodo okremykh napriamiv vdoskonalennia derzhavnoi informatsiinoi polityky Ukrainy [On certain areas of improvement of the state information policy of Ukraine]. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciynistategii/schoodo-okremikh-napriamiv-vdoskonalennia-derzhavnoi> [in Ukrainian].
12. Cherepovska, N. (2020). Mediaosvitni praktyky rozvytku informatsiinoho patriotyzmu molodi [Media education practices for developing informational patriotism among youth]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 9 (23), 241–254 [in Ukrainian].
13. Antoniadis, A., O'Loughlin, B., & Miskimmon A. (2010). Great power politics and strategic narratives. *Working paper no. 7*. The Centre for Global Political Economy, University of Sussex [in English].
14. De Graaf, B., Dimitriu, G., & Ringsmose, J. (2015). Strategic narratives, public opinion and war: Winning domestic support for the afghan war. London: Routledge [in English].
15. European Parliament resolution of 23 November 2016 on EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties. (2016). Retrieved from <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0441+0+DOC+XML+V0//EN> [in English].
16. Miskimmon, A., & O'Loughlin, B. (2017). Russia's narratives of global order: Great power legacies in a polycentric world. *Politics and Governance*, 5 (3), 111–120 [in English].

Стаття надійшла до редакції 08.05.2025.

Received 08.05.2025.

Gavlovskyi D. Ways of Countering Narratives of Russian Propaganda During the Full-Scale War in Ukraine

The purpose of the study is to identify the specifics of ways to counter Russian propaganda narratives in the context of a full-scale war in Ukraine and, most significantly, ways to optimize their development and implementation in the modern Ukrainian media space.

Research methodology. Based on an interdisciplinary approach, combining theoretical foundations from the fields of journalism, communication studies, sociology, political science, and other social and behavioural sciences. The empirical basis is data from international, all-Ukrainian and regional studies, including sociological surveys and content analysis of official documents.

Results. *The prerequisites for the current state of ways to counter Russian propaganda narratives in wartime are highlighted. The main groups involved in the information war process are identified – state institutions, content consumers and content makers. For each of them, the most effective recommendations are presented, taking into account common and distinctive directions and principles of action of the latter. Based on the main socio-demographic indicators and standards of journalism, the most significant directions for increasing the effectiveness of the implementation and observance of the above-mentioned ways in the media space of modern Ukraine have been clarified. Ways to optimize counteraction to Russian propaganda narratives at various levels of social and communication interactions are proposed.*

Novelty. *It is recommended to counter Russian propaganda narratives, considering the specifics of social and communication interactions at different levels of the organizational structure.*

Practical significance. *The results achieved within the framework of this study can be used in the further development and implementation of ways to countering Russian propaganda narratives, as well as the formation of strategic counter-propaganda narratives. In addition, their use in the educational and methodological process and educational activities is possible.*

Key words: *narratives, propaganda, information warfare, media space, social and communication interactions, media.*